

הארץ ספרים 11/06/2003 אין גבול מאת אורי רם

בשנות השמונים הראשונות של המאה הקודמת נוסדה בישראל תנועת "יש גבול". תנועה זו הצביעה על אחת הבעיות של ישראל מאז 1967 - טשטוש גבולה הטריטוריאלי ובשל כך גם של זה המוסרי. ספרו של מיכאל פייגה עוסק בתרבות הפוליטית בישראל בצלן של סוגיות גבול אלה. הוא מנתח את המסרים התרבותיים של שתי התנועות הגדולות המציעות חלופות הפוכות לעיצוב הגבול הטריטוריאלי והמוסרי - גוש אמונים ושלום עכשיו. בשונה מספרים אחרים העוסקים בהיבטים פוליטיים או היסטוריים של כל אחת מן התנועות הללו, ייחודו של הספר הוא בנייתו המעמיק של הנחות היסוד של התרבות הפוליטית של התנועות, ובהשוואת השיטתית זו לזו. פייגה מנתח את גוש אמונים ואת שלום עכשיו כתנועות המציעות זהויות ישראליות חלופיות: גוש אמונים מציעה זהות של קהילת מאמינים הקשורה לארץ ישראל המובטחת מימי המקרא הקדומים, ושלום עכשיו מציעה זהות של אינדיווידואלים המנהלים אורח חיים מערבי במדינת ישראל שבגבולות הקו הירוק. כאשר מפרקים את הזהויות הללו למרכיביהן היסודיים, מוצאים כי המחלוקת סבה על תפיסת הזמן ותפיסת המרחב הקולקטיביות, ואלה מגדירות את ההבדל בתפיסה הפוליטית. בממד הזמן, גוש אמונים מתייחסת אל ההיסטוריה בה"א הידיעה - מסכת גורל ממושכת ורוויית משמעות, המתחילה עם היווצר העם ואמונתו וממשיכה לאורך הדורות. הציונות ומדינת ישראל הן רק חוליה בנראטיב ההיסטורי הזה. הארץ ניתנה בהבטחה אלוהית; הערבים הם גויים; הציונות מבשרת את פעמי המשיח. שלום עכשיו מתייחסת אל היסטוריה בלי ה"א הידיעה. היסטוריה היא לא ביוגרפיה רוחנית, אלא פשוט מה שקרה. ההיסטוריה הרלוונטית היא מה שקרה באחרונה - אולי החל בעלייה הראשונה. ההיסטוריה בעבורה מתחילה לכל המוקדם עם הציונות, ומה שיש בה הוא התיישבות ויצירה חברתית. ה"עכשיו" שבשם התנועה הוא המפתח הסמלי. החיים הם עכשיו, הסוגיות הן נסיבתיות, ועל הפתרונות להיות מעשיים. כך גם בממד המרחב, גוש אמונים מתייחסת אל ארץ ישראל כאל מקום ייחודי, מקום שבו דרכו רגלי "אבותינו" ומקום שבו התרחש המתואר במקרא הלכה למעשה. שלום עכשיו מתייחסת אל מדינת ישראל כאל המרחב הטריטוריאלי שבו ניתן לממש את הריבונות הישראלית, כפי שאכן היה עד 1967. גישת שלום עכשיו למרחב היא גישה של ילידים - המרחב הזה הוא שלנו פשוט כי אנחנו פה עכשיו. מכאן גם התפיסות הפוליטיות השונות. לדידם של אנשי גוש אמונים, הערבים הם גורם זר שהיגר לארץ לא לו בזמן שבעליה האמיתיים נעדרו שלא ברצונם. מהותה של המדינה היא יהדותה והדמוקרטיה שלה כפופה לכך - ובהתאם לכך מעמד הערבים בה. לדידה של שלום עכשיו הערבים מצויים כאן עכשיו, כעובדה, ממש כשם שהיהודים נמצאים כאן עכשיו, כעובדה, והדרך היחידה לאפשר חיים בוטחים ומשגשגים לשני הצדדים היא פשרה טריטוריאלית, היינו חלוקת הארץ. אך בעיקרו, הספר אינו עוסק ב"תפיסות" כאידיאולוגיות מופשטות, כי אם בפרקטיקות תרבותיות, מעין מערכות כלים סמליות שבאמצעותן "מבנים" תפיסות עולם. שלוש מערכות כלים כאלה המנותחות בספר הן תרבות הזיכרון, תרבות המדע ותרבות הפעולה של שתי התנועות. תרבות הזיכרון היא במרכז העניין. ההבדל בין תרבויות הזיכרון של שתי התנועות איננו רק ביחס לתכני הזיכרון (מה זוכרים), אלא גם ביחס לעצם חשיבותו של הזיכרון בתרבות הפוליטית (כמה זוכרים). גוש אמונים הוא תנועה המתמסרת לזיכרון - ואין זה משנה אם זהו זיכרון "אותנטי" או "מומצא", ומכאן ה"אמונים" שבשמה. ההסתמכות הזאת על העבר היא קודם לכל מקור הלגיטימציה לפרויקט הקולוניאלי שהגוש מוביל, פרויקט כיבוש המרחב וההתנחלות בו תוך כדי התעלמות, נישול ואולי אף גירוש של תושביו הפלסטינים. עם זאת, הגוש ממוזג שתי מסורות גדולות של זיכרון - היהודית והלאומית. ומכאן מה שפייגה מכנה ה"מפץ הגדול של הזיכרון": "הזיכרון חשוב למתנחלי גוש אמונים הן בשל מטרותיו הפוליטיות המניפולטיביות והן בשל מרכזיותו בזהותם הדתית והלאומית. יש כאן מעגל המזין את עצמו: מפעל ההתנחלות שולח את גוש אמונים לשיח

הזיכרון, ומרכזיותו של הזיכרון שולחת את גוש אמונים להתנחל" (עמ' 38). בעבור גוש אמונים, קו השבר הגדול בתרבות הפוליטית הישראלית הוא זה שבין השוכחים לבין הזוכרים: השוכחים הם בניה של הציונות הפוליטית, זו הרואה את ישראל כמדינת לאום מודרנית לכל דבר; הזוכרים הם בניה של הציונות הדתית-לאומית, זו הרואה את מדינת ישראל כמפעל של "שיבה" אל מקורות היהדות ואל ערכיה. ארץ ישראל אינה רק "מקלט בטוח" במובן ההיסטורי הקונקרטי, אלא הארץ המובטחת והקדושה במובן תיאולוגי מטא-היסטורי. בהתאם לכך, הפרקטיקה התרבותית שנוקט גוש אמונים היא של אימוץ הסמלים, האתרים, ימי החג והזיכרון, הנראטיוויים והגיבורים של הציונות החילונית, על חלוציה, מתיישביה ולוחמיה, תוך כדי העברתם "דתיזציה" והצבתם בהקשר של הגאולה. אך טעות היא לחשוב שה"אמונים" של הגוש הם רק לעבר הרחוק. בגוש מתחולל גם מה שפייגה מכנה "הנצחה מדרג שני": "חברי התנועה מנציחים את ניסיונם שלהם להנציה... התנועה בימינו 'צורכת' יותר ויותר את ההיסטוריה שלה עצמה" (עמ' 60) - זהו חלק מתהליך המיסוד שעובר על התנועה המהפכנית לשעבר. בהתאם לכך מנתח פייגה אירועים בתרבות הזיכרון של גוש אמונים: ביניהם הנצחת ימית, ההתנחלות בחברון, פרשת רחלים ועוד. מקומו של העבר אצל שלום עכשיו שונה לחלוטין. אם שלושת מצייני הזמן הגדולים - עבר, הווה ועתיד - הם מעין טלסקופ נשלף בעל שלושה סלילים, הרי שאצל תנועה זו הסליל של ההווה הוא הארוך ביותר, ומכאן ה"עכשיו" שבשמה, ומכאן ההמנון הלא-רשמי שלה הקורא "אל תביטו לאחור, הניחו להולכים". ראשי הפרקים בספר שעוסקים בתרבות הזיכרון של שלום עכשיו מדברים בעד עצמם: "עומקה של הרדידות"; "ההיסטוריה של הטווח הקצר" וכן הלאה. פרספקטיוות הזמן הרדודה והקצרה הזאת, יחסית לנראטיב היהודי והציוני, היא היא, כפי שמפרש פייגה, המסר של התנועה. יתרה מכך - בתפיסת התנועה "שכחה היא תנאי יסוד לפתרון הסכסוך (הלאומי). שני הולם על העמים לא יפעלו על סמך זיכרונות העבר ולא ינסו להשיג גמו עוול שנעשה להם" (עמ' 176). פייגה אכן מזכיר לנו, בניחות התנועה, כי בניגוד למה שמקובל לחשוב בישראל, גם השכחה, ולא רק הזכירה, היא משאב פוליטי ממדרגה ראשונה (כפי שטען, אולי ראשון, יהודה אלקנה במאמר קצר ומונומנטלי על "בזכות השכחה"). שלום עכשיו נוקטת פרקטיקות שונות של ניכוס העבר, במקרה הזה לצורכי הווה. כך, למשל, מנהיגות שלום עכשיו שותפה ברמ"ח אבריה להוויה הצבאית הישראלית (אפשר לומר אולי "במח"ט אבריה"), אך זאת באופן יוצא דופן - כמשקפת את לקחי השלום של המלחמות. גם אצל שלום עכשיו חלה התמסדות - מסמך הייסוד של התנועה היה "מכתב הקצינים" מ-1978, שבו גויסה היוקרה הצבאית למהלך השלום; במכתב הקצינים השני, כעבור עשור, כבר היתה החתימה פתוחה לכל, כולל למי שאינם לוחמים ולמי שאינם גברים. הרצח של אמיל גרינצווייג בהפגנה של שלום עכשיו ואופני הנצחתו על-ידי התנועה מגלמים את פרדוקס ההנצחה של תרבות זיכרון החותרת לשכחה. התנועה נאלצה למצוא דרכים למה שפייגה מכנה "אי-הנצחה" ויצירת "אנטי-מיתוס" כדרכה המיוחדת לזיכרון ולגבורה. וכך, במקום "טקס זיכרון" הפכו ערבי הזיכרון לגרינצווייג לכנסים כעין-אקדמיים. הטון מאופק ואפילו מנוכר משהו, הנושאים עוברים הפשטה והזרה: "אם המיתוס תפקידו לתת משמעות אחידה והרואית לארוע הניתן לפירוש בכמה דרכים, הרי ששלום עכשיו עושה בדיוק את ההיפך... היא עושה רלטיוויזציה של המסר התנועתי שלה עצמה ומכניסה קולות חתרניים ללב התנועה" (עמ' 214). באירוע שציין עשור להריגתו של גרינצווייג שמו לא הוזכר. גרינצווייג, מסכם פייגה, "הוא מיתוס שנועד ללמד שבתנועת השלום הישראלית אין מיתוסים" (עמ' 217). מערכת פרקטיקות שנייה שנעשה בה שימוש היא תרבות המדע. שתי התנועות עושות שימוש במדע כדי לאשש את טיעוניהן האידיאולוגיים. המדע המגויס של גוש אמונים הוא הארכיאולוגיה המקראית, המתווה מפה קדומה מדומיינת. המדע המגויס של שלום עכשיו הוא כלכלת התיישבות. שלום עכשיו מספקת לציבור נתונים עדכניים על המתרחש משני צדי "הקו הירוק" - מפת ההווה המדומיינת שלה.

היא מסבירה ל"אזרחים" שבדמוקרטיה שבצד המערבי של הקו הירוק את המתרחש מצדו המזרחי, שם "תושבים" ו"מתנחלים" מתכתשים זה עם זה. התחום השלישי שבו נבדלות התנועות הוא כאמור תרבות הפעולה הפוליטית - בעיקר ההפגנה. גוש אמונים היא תנועה המקיפה את הוויית החיים של חבריה ומגייסת מהם מחויבות כוללת. שלום עכשיו היא תנועת מחאה מובהקת, מעין שלד רופף של פעילים אשר מדי פעם קורא לציבור האינדוידואלים הקשורים אליו למפגן כזה או אחר. הפגנות גוש אמונים מתלהמות; הפגנות שלום עכשיו עצורות. מתנהגים בהן כמו בקונצרט או בתיאטרון. באים, משוחחים, חוזרים הביתה. פייגה מיטב לתאר את ההבדלים הללו באופן גרפי - בהפגנות הגוש על השוטרים לעמוד עם הפנים אל המפגינים ולהגן על הרחוב מפניהם, יפרצו ויגלשו; בהפגנות שלום עכשיו על השוטרים לעמוד עם הפנים אל לבל הרחוב ולהגן על המפגינים מפני הרחוב המאיים להתפרץ עליהם. שתי התנועות המנותחות בספר עיצבו את התרבות הפוליטית בישראל בשנות השבעים והשמונים. מאז עברו כמה תהפוכות פוליטיות על ישראל ועל המזרח התיכון כולו. מי שיבחן היום את החברה הישראלית יצטרך לשאול אם תנועת ש"ס ומפלגת שינוי הן צמד הניגודים החדש אשר מציין, מצד אחד, את ה"אמונים" בדמות ה"עטרה ליושנה" ומצד שני את ה"עכשיו" הפרגמטיסטי בדמות המעמד הבינוני החדש. גם ההבדלים מעניינים - ש"ס ושינוי מפנות את הפנים "פנימה", אל תוך החברה הישראלית-יהודית, לעומת גוש אמונים ושלום עכשיו, המתמקדות בסדר היום הלאומי-ביטחוני. גם ההקשר האזורי עבר תהפוכות. האחרונה שבהן היא הנוכחות הצבאית האמריקאית במזרח התיכון. נוכחות זו, שהיא אחת ההשלכות של התקפת אל-קאעדה על ארה"ב ב-11 ספטמבר 2001, עשתה חסד עם ממשלת שרון, ממשלה בעלת מחויבות עמוקה לפרוגרמה של גוש אמונים, אך לא ברור אם בעתיד לא תיטה הכף בחזרה אל הנוסחה היסודית של שלום עכשיו, כלומר הפרדה בין שתי מדינות - פלסטינית וישראלית. פייגה מציג בעניין זה תיזה בדבר האירוניה של ההיסטוריה - במעשיה יצרה גוש אמונים את "קלף המיקוח" שבו תממש מדינת ישראל את הפרוגרמה של שלום עכשיו - קיבוע מוסכם וסופי של גבולות מדינת ישראל בקווי 1967. בעקבות האינתיפאדות ברור לכל - מברק ועד שרון - כי על ישראל להתפנות מן השטחים וכי מדינה פלסטינית קום תקום. מה שנותר לברר הוא רק מסיים המחבר את ההסדרים הביטחוניים הכרוכים בכך. כדרכו לאורך הספר הספר בחילוף המשמעות הסמלית מאירוע פחות-ערך כביכול. קצין צה"ל המסביר למגויסי מילואים את מפת A, B ו-C של שטחי הגדה אחרי הסכם אוסלו נותן בהם את הסימנים הבאים: A: זה "ערבים B"; זה "ביחד" ו-C זה "סלנו". "סלנו" זה לא "שלנו" מסכם פייגה. הספר שלפנינו מציג את אחד הניתוחים המעמיקים ביותר שפורסמו על התרבות הפוליטית הישראלית. עם זאת, להערכתך, תחת עטו של המחבר שלום עכשיו מסתמנת כרדיקלית מעט יותר ממה שהיא בפועל - תנועה של המעמד הבינוני הלאומי הממוסד; גוש אמונים, לעומת זאת, מסתמנת כמתונה מעט יותר מכפי שהיא בפועל - תנועת ג'יהאד פונדמנטליסטית לכל דבר ועניין. אך למרות קבוצות מושאי מחקרו, ההבדל בין התנועות, רב גם המשותף ביניהן. המחבר, ברוקד ריקוד זהיר בין המשותף למפריד ובין ההמשך לשינוי ביחסן לציונות. שתי התנועות הן תנועות ציוניות לעילא, אך הן מפרשות את הציונות בדרכים שונות ולכן העתיד שהן מציעות שונה. את ההבדל אפשר לסכם כך: גוש אמונים היא תנועה של התפשטות גיאוגרפית - היא מבקשת להיאחז בכל עה של הטריטוריה למרות היותה מיושבת בפלסטינים; שלום עכשיו היא תנועה דמוגרפית - היא מבקשת להיאחז רק בגבולות המבטיחים רוב יהודי. בין הגיאוגרפיה לדמוגרפיה נכתשת לה הדמוקרטיה. הספר בעריכתו של ד"ר אורי רם (עם דני פילק), "הפערים החדשים: החברה הישראלית בעידן הגלובלי", יראה אור בקרוב בהוצאת מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.